

ШКОЛА КОГНІТИВНОЇ ПОЕТИКИ В УКРАЇНІ

Сьогодні когнітивну поетику, молоду галузь науки, підвалини якої було закладено ізраїльським вченим Ройвеном Цуром [27], американською дослідницею Маргарет Фрімен [20] і європейськими дослідниками Е.Семіно, П.Стоквелом [25; 26], в Україні пов'язують з іменами українських вчених О.П.Воробйової, професора кафедри лексикології і стилістики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету, доктора філологічних наук, голови спеціалізованої вченої ради та її учениці, доктора філологічних наук, професора кафедри романо-германських мов Херсонського державного університету Л.І.Белєхової. Роботи цих вчених відомі не лише в Україні, а й за її межами [див., наприклад, 1; 2; 3; 4; 5; 10-15; 29-33]. Кожна має свою школу когнітивної поетики: дослідження школи проф. О.П.Воробйової присвячені аналізу прозових англійських текстів, школа проф. Л.І.Белєхової орієнтована на дослідження американської поезії.

Когнітивна поетика як черговий етап розбудови мереологічної моделі поетик спирається на базові положення когнітивної лінгвістики про принципovu метафоричність, творчість і художність мислення людини, про осмислення (концептуалізацію) дійсності з опорою на тілесний, сенсомоторний досвід у його переломленні крізь культурологічний фільтр, про схемну, переважно образну, структурованість людського мислення на рівні свідомості й підсвідомості. При цьому когнітивна поетика намагається, з одного боку, встановити, яким чином загальні когнітивні механізми та стратегії опрацювання інформації регламентують формування художньої образності, творення й інтерпретацію художніх текстів, а з іншого боку, розкрити ті принципові розбіжності у застосуванні цих механізмів і стратегій, які й визначають специфіку власне художнього мислення [31].

За визначенням Р.Цура, когнітивна поетика — "це міждисциплінарний підхід до вивчення художньої літератури, за якого застосовується інструментарій, запропонований когнітивною наукою" [27]. У межах цього підходу розробляються гіпотези, які системно пояснюють кореляцію між

поетичними ефектами та певними структурними закономірностями чи тенденціями, що простежуються в художніх текстах. Когнітивна поетика, за словами Р.Цура, досліджує, яким чином художня мова і поетичні форми, а також сприйняття художнього, зокрема поетичного, тексту регламентуються і визначаються особливостями процесу обробки інформації людиною [27, с. 4], а точніше, тими когнітивними механізмами, які цей процес регулюють.

Когнітивна поетика і близькі до неї когнітивна стилістика, когнітивна риторика та когнітивне літературознавство, розмежування яких становить окрему проблему когнітивних досліджень художньої літератури [9], виникли не на порожньому місці. Зародки когнітивізму простежуються на всіх етапах еволюції поетики – від *універсалістської поетики* Арістотеля, де вперше було сформульовано принцип неадитивності як неможливості виведення властивостей цілого із властивостей його частин; *морфологічної поетики* епохи романтизму, де художній твір виступає як високоорганізована гештальтна структура, як живий організм, що зазнає метаморфоз; до більш пізньої – *структурної* (зокрема, *формальної* та *семіотичної*) *поетики*, де акцентувалася регламентована правилами аналогія як двигун креативності [17; 11]. Особливе місце як предтечі когнітивізму у дослідженні художньої семантики належить *поетиці можливих світів* – неміметичній поетиці, що бере свій початок у філософії Лейбніца. У межах концепції художніх світів як можливих альтернатив реальному світу ключовим стає поняття варіабельної дистанції між реальним світом та його ймовірними відповідниками [25; 4, с. 53]. Це поняття, яке частково перегукується із поняттям семіотичної щілини у Ю.С.Степанова, корелює з явищем розщепленої референції, за Р.Якобсоном, як основним чинником неоднозначності художнього тексту, що веде до його множинних інтерпретацій [18].

На всьому шляху розвитку поетики, включаючи її когнітивне відгалуження, головними залишалися три питання: 1) проблема референції та способів репрезентації світу в художній літературі; 2) проблема природи творчого й

творчості; та 3) проблема співвідношення між мовою художньої літератури й повсякденною мовою [27, с.4].

Створення і сприйняття поезії (і ширше, художнього тексту) передбачає, поряд із сталим використанням когнітивних процесів, їх модифікацію, порушення, а іноді й деформацію, що викликано адаптацією цих процесів до цілей, для досягнення яких вони первісно не були пристосовані [27, с. 2, 4-5]. Результатом таких навмисних деформацій може бути своєрідний концептуальний прорив, утворення нового вузла в концептуальній картині світу, що втілюється у принципово нових поетичних образах – кенотипах, або пронизує, як прихована мегаметафора, за П.Уертом [34, с.323-324], тканину художнього дискурсу.

Реконструкція того, як і для чого укорінені в повсякденній свідомості когнітивні процеси переломлюються у свідомості художній, передбачає опрацювання методик та прийомів концептуального аналізу літературних текстів, прозових та поетичних. Розробка таких методик, які дозволяють об'єктивувати інтуїцію інтерпретатора тексту – читача, перекладача чи дослідника, зняти неоднозначності у тканині художнього тексту і розплутати її лабіринти [4], зробити прозорими текстові аномалії [8; 30, с. 5], визначити діапазон прототипового прочитання тексту [19; 20], тобто встановити гнучкі межі між його інтерпретацією і надінтерпретацією, у термінології У.Еко [18], здійснити лінгвістичну експертизу авторства твору [20, с.265-272], структурувати концептуальний простір образної системи того чи іншого автора [2] тощо, є одним із найважливіших здобутків когнітивної поетики. У той же час слушною видається критика, що звучить останнім часом на адресу когнітивних досліджень художнього тексту, яким закидається певна ригористичність аналізу й інтерпретації, її відірваність від культурно-історичного, літературного і біографічного контексту твору. Подолати цю ригористичність можна і необхідно шляхом поєднання концептуального та більш традиційних методів стилістичного, семіотичного, герменевтичного й інших аналізів тексту.

У межах когнітивної поетики вже накопичено певний корпус інтерпретацій прозових, і більшою мірою, поетичних текстів, де домінантними виступають методика реконструкції ключових концептуальних метафор або їх конфігурацій [2, с.172-177; 3; 6; 7; 22; 23; 24], окреслення динаміки ментальних просторів у межах художнього тексту [21; 28], побудови ієрархії й розкриття взаємодії текстових світів у семантичному універсумі художнього твору [8; 34], побудови мережі концептуальної інтеграції, що висвітлює приховані смисли тексту [3; 21; 30], застосування принципу іконічності [16]. Проте зроблено лише перші кроки до систематизації прийомів аналізу механізмів перетворення базових концептуальних тропів, зокрема метафор, у більш складні концептуальні утворення, що структурують семантичний простір художнього тексту. Саме така систематизація необхідна, щоб відповісти на питання про співвідношення між мовою художньої літератури та повсякденною мовою.

Становлення школи когнітивної поетики в Україні почалося з розвитком міжнародних контактів між нашим університетом і університетами США та Німеччини у 90-х роках минулого століття у рамках навчальної програми “Відродження”. У 1995 році студенти нашого університету на чолі з Л.І.Белеховою поїхали до Сполучених Штатів з метою відвідування лекцій в університеті та роботи у бібліотеках над написанням випускних дипломних праць. Там і відбулося перше знайомство з працями фундаторів когнітивної лінгвістики Джорджа Лакоффа, Марка Тернера, Маргарет Фрімен, Жилия Фоконье. На той час їх роботи не були доступні українському читачеві. Безпосереднє знайомство з цими вченими відбулося вже на міжнародній конференції у 1997 році в м.Фрайбурзі (Німеччина), куди Л.І.Белехова була відряджена Херсонським університетом. Конференція стала повштовхом для вибору теми й проблеми докторського дослідження. Навчаючись у докторантурі при Київському національному лінгвістичному університеті, Л.І.Белехова брала участь майже у всіх міжнародних конференціях з проблем художньої семантики тексту (Стокгольм 1999, Вашингтон 2000, Гонолулу 2000, Хельсінкі 2000, 2002, Краков 2001, Темішуари (Румунія) 2001, Лодзь 2001,

Барселона 2002). Знайомство з провідними американськими й європейськими вченими переросло у міцну творчу дружбу, завдяки якій вона у 2000 році виграла конкурс на право стажування в університетах США у рамках фулбрайтовської програми. У свою чергу, американські вчені Маргарет Фрімен і Дональд Фрімен були запрошені для читання лекцій у Київському національному лінгвістичному університеті у 2001 році, що дозволило ознайомитися з напрямками розвитку когнітивної поетики широкому колу українських дослідників і зокрема аспірантам Л.І.Белехової. Робота у бібліотеках США та спілкування з такими провідними лінгвістами, як Дж.Лакофф, Р.Ленекер, М.Фріман, М.Тернер, Дж.Грейді сприяло якісному написанню її докторської дисертації “Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект”.

У цій дисертації пропонується новий, інтегрований підхід до розгляду еволюції словесного поетичного образу та теоретичної думки про нього крізь призму мереологічної моделі поетик – від античної, універсалістської, до когнітивної.

Дослідження зосереджено на розкритті природи словесного поетичного образу в ракурсі лінгвокогнітивної парадигми та побудові оригінальної типології образів американської поезії. Особлива увага приділяється лінгвокогнітивним механізмам створення нових образів, що здійснюють концептуальний прорив у осмисленні світу людиною.

Встановлено, що виникнення й функціонування нових словесних поетичних образів (ідіотипів й кенотипів) зумовлено взаємодією мовних і позамовних чинників їх розвитку на тлі змін типів художньої свідомості й видів поетичного мислення. Доведено, що механізмами створення ідіотипних і кенотипних словесних поетичних образів слугують лінгвокогнітивні операції мапування, розгортання, спеціалізації й модифікації, які, в свою чергу, включають лінгвокогнітивні процедури узагальнення, конкретизації, компресії, комбінації, нарощування, перспективізації й інтертекстуалізації. Визначено характер взаємозв'язку між видами поетичного мислення й способами

мапування царин джерела на царини мети.

Інтегрований підхід до теорії образності дозволив удосконалити методіку концептуального аналізу словесного поетичного образу й розробити інтегративну когнітивну модель, яка розкриває механізми його формування у віршованому тексті та пропонує способи реконструкції образного простору поетичного тексту.

Сьогодні наукова школа Л.І.Белєхової "Художня семантика, структура і композиція поетичних текстів у когнітивній парадигмі" включає 20 науковців: 7 кандидатів філологічних наук, 5 аспірантів Київського національного лінгвістичного університету, 5 аспірантів Херсонського державного університету та 3 здобувача з різних регіонів України.

Під її керівництвом захищено 7 дисертацій:

1. *Філіпчик О.Й.* Синтаксичні засоби створення образу (на матеріалі сучасної американської поезії) – Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2000. У дисертації запропоновано новий підхід до вивчення словесного образу як двоаспектного явища, що містить у собі концептуальний та мовний плин існування. Використання концептуального аналізу та метафрейму обробки інформації дали змогу виділити 17 логіко-синтаксичних схем, які відображають мовну структуру словесного поетичного образу

2. *Димитренко Л.В.* Когнітивні та лінгвостилістичні особливості поетичного образу (на матеріалі американської поезії ХХ ст.). – Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2000. У дисертації вперше проведено системне дослідження віршованого мовлення сучасної американської поезії. Вивчення поетичних образів у ракурсі когнітивної поетики із залученням концептуального аналізу дало змогу представити не тільки мовну та концептуальну картини світу, але й виявити особливості мовних особистостей в американській поезії, їх когнітивний стиль. Дослідження культурологічних особливостей поетичних образів сприятиме виявленню культурно-цінностної картини світу в американській поезії.

3. *Яровая Н.В.* Компаративні блоки у сучасній американській поезії: лінгвокогнітивний аспект. – КНЛУ, 2003. Дисертація присвячена дослідженню компаративних блоків з точки зору закладеного в нього лінгвокогнітивного потенціалу. Порівняння розглядається як головний когнітивний процес, що вводить до появи концептуальних тропів, які, в свою чергу об'єктивуються в тексті компаративними блоками.

В лінгвістичному плані компаративний блок аналізується як вербальна форма концептуального тропу, одиниця концептуалізації оточення, що репрезентує пакет знань про світ. Через концептуальний аналіз компаративних блоків виводяться принципи побудови фрагментів концептуальних картин світу двох потужних американських сучасних поетичних напрямів – модерну і постмодерну. Структурний аналіз компаративних блоків дозволяє вилучити їх головні структурні типи в сучасній американській поезії. Розглядання компаративних блоків як текстового конструкту дає можливість визначення їх текстотвірними та світотвірними операторами сучасного поетичного твору, що відбивають міметичний або дієгетичний засоби зображення реальності.

4. *Снівак С.М.* "Власна назва у композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії: комунікативний та когнітивний підхід". – КНЛУ, 2004. У дисертації досліджені власні назви як композиційні чинники американських поетичних текстів. Запропоновано визначення поняття композиції вірша та його композиційно-смісловій структури у світлі когнітивної поетики. Використання методології сучасної комунікативно-когнітивної парадигми дозволило реконструювати концептуальні схеми композиційно-сміслових структур та побудувати узагальнену модель композиції, що демонструє порядок зчеплення семантичних вузлів, вербалізованих у фрагментах поетичного тексту.

5. *Савицький К.Г.* "Лінгвостилістичні аспекти прозаїзації англомовних пісенних текстів другої половини ХХ століття". – КНЛУ, 2004. Дисертацію присвячено дослідженню прозаїзації англомовних пісенних текстів другої половини ХХ століття. У роботі запропоновано визначення поняття прозаїзації

поетичного тексту та її складових у світлі лінгвопоетики. Використання методології сучасної комунікативно-когнітивної парадигми лінгвістики дозволило реконструювати концептуальні схеми епізації, колоквалізації, дестилізації та стереотипізації як компонентів прозаїзації та побудувати узагальнену модель прозової трансформації пісенного тексту.

Через кількісний аналіз кореляції операторів прозаїзації пісенних текстів залежно від їх хронологічної, музично-жанрової та тематичної ознак встановлено певний зв'язок між процесом прозаїзації та названими позамовними параметрами. Особливу увагу приділено реконструкції текстового інваріанта певної групи пісенних текстів, позначених високим ступенем прозаїзації, у семантичному, синтаксичному та прагматичному вимірах.

6. *Маріна О.С.* “Контрастивні тропи і фігури в американській поезії модернізму: лінгвокогнітивний аспект” – КНЛУ, 2004. У дисертації уперше здійснено аналіз виявів парадоксального поетичного мислення в різні періоди культурно-історичного розвитку людства. Вперше окреслено концептуальне поле парадоксальності в американській поезії, встановлено мовні та концептуальні обмеження, що накладаються на формування цих образних засобів мовними й позамовними чинниками, а також надано пояснення специфіки створення іронії та гротеску в американських поетичних текстах модернізму з позицій лінгвокогнітивного підходу. Певним теоретичним внеском у теорію образності є з'ясування і пояснення концептуальних і мовних обмежень, що накладаються на формування досліджуваних стилістичних засобів, подальше тлумачення мовної природи іронії та гротеску, а також опрацювання теорії іконічності в ракурсі виявлення іконічного та символічного принципів мовного втілення парадоксального поетичного мислення в контрастивних тропях і фігурах.

7. *Казмінков Ю.В.* “Текстові світи поезії К.В.Вільямса: лінгвокогнітивний аспект”. – КНЛУ, 2005. Дисертація присвячена дослідженню поетичного універсуму американського поета ХХ століття В.К.Вільямса через аналіз його текстових світів, які тлумачаться як фрагменти картини світу

автора, що вибудовуються в результаті інтерпретації поетичних текстів під час аналізу їх концептуальних та вербальних іпостасей, з урахуванням лінгвокогнітивних чинників композиційно-сислової структури та світотвірних операторів. Поетичний універсум В.К.Вільямса вперше аналізується через ключові принципи понятійного апарату когнітивної поетики. На основі цих положень було досліджено особливі риси когнітивного стилю американського поета, проаналізовано складові поняття “когнітивний стиль” та його взаємовплив й взаємозв’язок із текстовими світами. Запропоновано систему когнітивних моделей поетичних текстів різних періодів творчості автора з метою визначення взаємозв’язку літературно-стильового напрямку, жанру та композиції поетичних творів Вільяма Карлоса Вільямса.

Учасники школи когнітивної поетики працюють у двох напрямках: когнітивному і семіотичному, перспективою є інтеграція цих напрямів. Майбутні дисертації присвячені дослідженню різних просторів поетичного тексту: фразеологічного, колоративного, пареміологічного, визначенню специфіки когнітивного стилю американських поетів різних літературно-стильових напрямів і шкіл, з’ясуванню особливостей функціонування граматичних категорій у поетичному мовленні.

У вересні 2005 року Л.І.Белехова організувала й провела міжнародну конференцію “Сучасна лінгвістика в Україні й світі: здобутки та перспективи”, в якій взяли участь провідні українські вчені та лінгвісти з інших країн світу: Росії, Білорусі, Польщі. У результаті конференції викреслилися нові напрями й підходи до вивчення віршованого мовлення. Перспективним видається поєднання когнітивного й лінгвокультурологічного підходів до дослідження поетичних текстів і у цьому сенсі плідним може бути зіставний аналіз поетичних творів різних культур.

З метою заохочення майбутніх науковців до роботи в школі проф. Белехова Л.І. веде спецкурс “Традиційні й новітні методи аналізу семантики художнього тексту” в інституті іноземної філології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л.И. Лингвокогнитивные механизмы формирования новообразов в американской поэзии // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы Первой междунар. науч. конф. Т. II / Отв. ред. Т.А.Фесенко. – М.; Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2004. – С. 40-55.
2. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). — Херсон: Айлант, 2002.
3. Воробйова О.П. Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: Мат-ли Міжнар. наук. конф./ Чернівецький нац. унт імені Юрія Федьковича, 24-26 листопада 2004 р. — Чернівці, 2004.
5. Воробьёва О.П. Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный этюд // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы Первой междунар. науч. конф. Т. II / Отв. ред. Т.А.Фесенко. — М.; Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2004. — С. 50-55.
6. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2004. – Т.63, №3. – С. 3-12.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
8. Короткова Л.В. Семантико-когнитивный и функциональный аспекты текстовых аномалий в современной англоязычной художественной прозе: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Киев, 2001.
9. Молчанова Г.Г. Когнитивная стилистика и стилистическая типология // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2001. — № 3. — С. 60-71.
10. Belekhova L. Shift in the function of deictic elements in R. Frost's dramatic narratives // Second International Conference of the International Association of

Literary Semantics, Germany: Abstracts. – Freiburg: The University of Freiburg Press. – 1997. – P. 37.

11. Belekova L. Poetic images as prototypes // 6-th International Cognitive Linguistics Conference, Sweden, 10-16 July, 1999: Abstracts. – Stockholm: Stockholm University Press. – P. 104.

12. Belekova L. Images in Poetic Texts: Cognitive Tracks for Interpretation // Cognitive / Communicative Aspects of English / International Conference and Summer School, 27-29 May, 1999. Abstracts. – Cherkasy: Cherkasy State University. – 1999. – P. 35.

13. Belekova L. W. Whitman: Song of Himself // Quarterly Literary Journal of Iowa University. – Winter 2000. – Vol. 17, № 3. – P. 125-128.

15. Belekova L. Prototypical vs non-prototypical interpretation of poetic texts // Journal of British and American Studies. – 2000. – Vol. VI. – Timisoara: Oradea. – P.160 -166.

16. Burke M. Iconicity and literary emotion // European Journal of English Studies. – 2001. – Vol.5, No.1. – P. 31-46.

17. Dolezel L. Occidental Poetics: Tradition and Progress. — Lincoln; London: University of Nebraska Press, 1990.

18. Eco U. Interpretation and Overinterpretation. — Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1992.

19. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / Ed. by Antonio Barcelona. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 2002. – P. 253-281.

20. Freeman M. The body in the word: A cognitive approach to the shape of a poetic text // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / Ed. by E. Semino and J.Culpeper. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2002. – P.23-47.

21. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – N.Y.: Basic Books, 2002.

22. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
23. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. – N. Y.: Basic Books, 1999.
24. Kövesces Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. — Oxford etc.: Oxford University Press, 2002.
25. Semino E. *Language and World Creation in Poems and Other Texts*. – London; New York: Longman, 1997.
26. Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. – London: Routledge, 2002.
27. Tsur R. *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. – Amsterdam etc.: Elsevier Science Publ., 1992.
28. Turner M. *The Literary Mind*. — New York; Oxford: Oxford University Press, 1996.
29. Vorobyova O. Conceptual blending in narrative suspense: Making the pain of anxiety sweet // 7th International Cognitive Linguistics Conference: Abstracts / University of California, Santa Barbara, July 22-27, 2001. — Santa Barbara, 2001. — P. 188-189.
30. Vorobyova O.P. Textual anomalies from the cognitive poetics perspective // Proceedings of the International Conference “Cognitive Linguistics in the year 2001”. – Lodz. – 2001. – P. 53-55.
31. Vorobyova O.P. Conceptual blending in narrative suspense: Making the pain of anxiety sweet // 7-th International Cognitive Conference: Abstracts. – July 22-27, 2001, University of California, Santa Barbara. – P. 188-189.
32. Vorobyova O.P. Haunted by ambiguities: Viewpoints on the points of view in Virginia Wolf’s “A Haunted House” // International Association for Literary Semantics. Third International Conference: Abstracts. – 7-9 April, 2001, Birmingham. – P. 11.
33. Vorobyova O. "The Mark on the Wall" and literary fancy: A cognitive sketch // *Cognition and Literary Interpretation in Practice* / Ed. by H. Veivo, B.Petterson and M.Polvinen. – Helsinki: Helsinki University Press, 2005 .

34. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse. – New York: Longman; Pearson Education, 1999.